

Роль сім'ї у вихованні мовної особистості

У статті розкрито роль сім'ї у вихованні мовної особистості.

The role of family in education of the language person is opened in this article.

Демократичні перетворення в Україні, гуманізація і гуманітаризація освіти спричинили нові підходи до виховання молодого покоління. Сучасна педагогічна наука розглядає цей процес як багаторівневий і багатоаспектний. Формування сучасної людини як особистості проходить кілька етапів – дошкільний, шкільний і професійний. На кожному з них людина розвиває й удосконалює свій інтелект, емоційну сферу, навички різних видів діяльності тощо. На цьому шляху визначаються й аспекти розвитку – фізичний, психічний, моральний, духовний, мовний та ін.

Одразу зазначимо, що особистість – категорія філософська, суспільно історична і тому є предметом багатьох наук.

На кожному етапі розвитку молодого людини важливу роль відіграє мова – формується таким чином мовна особистість. Для сучасної педагогіки вона є однією з визначних проблем, до яких постійно звертаються вчені, їх цікавить процес становлення й розвитку мовної особистості. На думку Л.Паламар, “мовна особистість не є частково-аспектним корелятом особистості взагалі, яким є правова, економічна чи етична особистість. Мовна особистість – це значно повніше поняття, ніж особистість. Це комплекс протиріч між стабільністю й змінністю, стійкістю мотиваційних передумов і здатністю піддаватися зовнішнім впливам і взаємовпливам [14]». З цим твердженням важко не погодитися: адже процес розвитку мовної

особистості охоплює весь життєвий шлях людини, її пізнавальну діяльність на різних шаблях її діяльності й залежить від ступеня опанування й володіння мовою, оскільки без неї неможливий розвиток свідомості людини та її інтелекту, неможливе пізнання й самопізнання. Не випадково ще в ХІХ столітті О.Потебня писав: “Слово, взяте в цілому, як сукупність внутрішньої форми і звука, є насамперед засіб розуміти мовця, аперціювати зміст його думки [15]». Мова, таким чином, у своїй цілісності забезпечує не тільки передбачуваність думок, але й сприйняття та розуміння їх. Ці особливості мовного спілкування властиві людині, а точніше – мовній особистості. Досліджуючи проблеми взаємозв’язку мови й особистості, російський мовознавець Ю.Караулов відзначає, що “мовна особистість – це та наскрізна ідея, котра, як свідчить досвід її аналізу й опису, пронизує й усі аспекти мови й одночасно руйнує межі між дисциплінами, що вивчають людину, оскільки вивчати людину поза її межами неможливо” [7]. Автор вважає, що проблема мовної особистості цікавить у першу чергу психологів і педагогів. Ця думка простежується й у працях Ф.Буслаєва, В.Виноградова, Будагова та ін. Так, визначний російський мовознавець і педагог Ф.Буслаєв перше висунув поняття особистості учня як об’єкт впливу вчителя в процесі викладання рідної мови [2]. Ця ідея залишається актуальною і в наш час, щоправда, учень із об’єкта впливу стає суб’єктом навчального процесу й набуває нових якостей мовної особистості.

Звертаючись до праць академіка В.Виноградова, зустрічаємо цікаві думки щодо формування мовної особистості, зокрема морально-етичної сторони, що забезпечується знанням художнього мовлення, стилістики, поезики. Учений виділив індивідуальний, мовленнєвий аспект розвитку мовної особистості, що має прямий стосунок до сімейного виховання. Певну увагу вчений приділяв змістові мовлення й видам мовленнєвої діяльності, зокрема говоріння, що залишається актуальним і нині [3].

“Український педагогічний словник” (автор С.Гончаренко) визначає особистість як особу з її якостями, властивостями, здібностями тощо, яка

особливо активно розвивається в дитячому, підлітковому та юнацькому віці. Зрозуміло, що цей розвиток забезпечується засвоєнням мови, зокрема рідної, та формуванням умінь користуватися нею. Сім'я на початковому етапі у дитячому віці відіграє виняткову роль у розвитку мовної особистості. Саме в цей час розпочинається становлення мовної особистості, під якою в лінгводидактиці розуміють такого носія мови, “який добре володіє системою лінгвістичних знань (знає поняття і відповідні правила), репродукує мовленнєву діяльність, має навички активної роботи зі словом, дбає про мову і сприяє її розвитку[5]». Мовна особистість – це мовець, який формується в мовному середовищі в процесі спілкування, користується мовою у повсякденному житті й дотримується норм літературної мови.

Становлення особистості, з точки зору американського психолога А.Маслоу, – це рух ідеалу, в ролі якого виступає особистість, що всебічно себе реалізувала [10]. А реалізувати вона може себе насамперед завдяки осмисленню свого людського єства, що забезпечується людською свідомістю, яка розвивається завдяки системі мовних знаків (слів), що засвоюється упродовж усього життя, але особливо в ранньому віці в лоні родини.

Особистість розглядається в перспективі культурної традиції народу, етносу, що розглядається як своєрідна система цінностей. Ця система й формує мовну особистість, яка сприймається як узагальнений тип мовленнєвих особистостей. На думку, В.Маслової, “мовленнєва особистість – це мовна особистість в парадигмі реального спілкуванні, в діяльності. Саме на рівні мовленнєвої особистості виявляються як національно-культурна специфіка мовної особистості, так й національно-культурна специфіка самого спілкування[9]». Необхідність розмежування мовної і мовленнєвої особистості, запропоноване дослідницею, цілком зрозуміла, якщо простежити вікові етапи розвитку людини. Саме мовленнєва особистість спонтанно починає формуватися в сім'ї в ранньому дитинстві, а більш організовано дошкільний період. Знань мови дитина набуває пізніше, коли

приходить до школи. До змістових компонентів мовленнєвої особистості слід віднести: а) особистісний, тобто те індивідуальне, глибинне, що властиве людині від природи, від батьків, родини; б) культурологічний, що включає рівень освоєння культури як важливого засобу пробудження інтересу до мови, що залежить насамперед від сім'ї, її культурного рівня, запитів, уподобань тощо і в) ціннісний, світоглядний, що ґрунтується на змісті виховання, розвитку особистості не тільки в сім'ї, але за її межами, в суспільстві, тобто це вже система цінностей, життєвих позицій, якими мовець оволодіває упродовж тривалого періоду життя.

Щоб до кінця осмислити сутність мовної особистості, необхідно з'ясувати низку понять, що розкривають процес її розвитку, і засоби, що його забезпечують.

Маємо на увазі насамперед мову і мовлення та мовленнєву діяльність, на тлі яких формується людина, розвиваються її здібності пізнавати світ, осмислювати його, усвідомлювати свою особливу місію в житті.

Відомо, що мова – це образ народу, виразник його розуму й душі. У мові відбито історію народу, його психологію, менталітет його звичаїв, традицій. Головне, що мова служить засобом мислення і спілкування. Тому пізнання мови – це пізнання народу й самого себе, усього того, чим народ цікавий для інших народів.

Сімейне виховання в цьому сенсі важливе тим, що дитина з перших років життя розвивається як особистість, і насамперед мовна, на базі рідної мови. Нормальним є те, що діти засвоюють рідну мову від батьків. Ця тисячолітня традиція сприяла тому, що українська мова збереглася й досягла високого рівня розвитку на сучасному етапі.

Цілком справедливі слова вчених, що “рівень розвитку рідної мови відображає рівень духовного розвитку нації: словник – це те, що нація знає про світ, а граматику це те, як вона про цей світ говорить [6]». Рідна мова формує розумові й емоційні якості людини. Вона, таким чином, є засобом не тільки розумового, а й емоційного спілкування. Отже, рідна мова є важливим

інструментом пізнання дійсності. Людина повинна знати мову – її словник і граматичні правила й навчатися, вміло їх використовувати залежно від мети висловлювання й ситуації мовлення. Під впливом почутого або прочитаного слова людина виражає свої думки й позитивні чи негативні емоції. На думку М.Пентилюк, “слово рідної мови акумулює в собі психічний образ уявлення, що постає в свідомості людини. Дитина чує слово берегиня, і в її уяві виникає образ матері, жінки, яка оберігає свій дім, свою сім’ю, дітей від усього злого [11]». Справді, дитина сприймає довколишнє середовище, своїх рідних, саму себе завдяки рідній мові.

Рідна мова є основою існування етносу, своєрідний ланцюг, що з’єднує нинішнє покоління з минулими і майбутніми. Засвоюючи рідну мову, дитина засвоює й закріплені в ній уявлення про світ, ставлення до нього, способі мислення й види діяльності.

Найпершим учителем рідної мови є мати, тому її образно називають материнською мовою. Однак поняття “материнська” і “рідна” не завжди збігаються, оскільки в сучасному світі та й в Україні люди користуються двома, а іноді й кількома мовами. Дитина може засвоювати спочатку не рідну, а чужу мову, долучившись до неї, наприклад, у школі, швидко її опановує.

Засвоюючи рідну мову ще в сім’ї, дитина одночасно опановує поняття, які впливають на її розумовий розвиток. Загально відомо, що дитина, яка почала формуватися як мовна особистість на основі рідної мови, інтелектуально розвивається швидше й інтенсивніше.

Про роль рідної мови в сімейному вихованні дитини висловлювалися К.Ушинський, І.Огієнко, С.Русова, Г.Ващенко, особливу увагу цій проблемі приділяв В.Сухомлинський. Так, К.Ушинський уважав, що навчання дітей рідної мови має три цілі: розвинути в них дар слова, ввести їх у свідоме володіння скарбами рідної мови і добитися засвоєння законів цієї мови. І хоч ці завдання стосуються організованого навчання, коли дитина стає школярем, сім’я покликана виконувати їх паралельно зі школою. Учений міркує так:

“рідна мова засвоюється душею дитини безпосередньо, без допомоги школи, але школа повинна привчити користуватися швидко і доречно цими даровими багатствами. Цьому, безумовно, сприяє сім’я й та позитивна атмосфера, що в ній панує. Слушними є слова Ф.Буслаєва: “Рідна мова так зрослася з особистістю кожного, що навчати її значить разом розвивати духовні здібності учня [2]». Цю думку плідно розвивали й інші вчені. Так, С.Русова відзначала, що мовленнєвий розвиток дитини починає формуватися в родині на базі рідної мови. Методологічним кредом педагогічних поглядів С.Русової була вимога націоналізації процесу виховання і навчання, оскільки кожна дитина належить до певного народу, нації, характеризується певними соціально-етнографічними ознаками і психічними рисами, що виявляється в мові. Якщо в країні правильно організувати національне виховання, в тому числі і в сім’ї, зауважувала вона, то це дозволить глибоко проникнути в духовні скарбниці свого народу, його національну культуру, а через них і долучатися до національно-культурних здобутків інших народів.

Особливою увагою рідна мова як засіб розвитку мовної особистості користувалася в І.Огієнка. він розробив своєрідний кодекс про рідномовні обов’язки громадян, де акцентував на ролі сім’ї в мовному вихованні дитини. Учений переконаний, що рідна мова – це та найважливіша основа, на якій духовно й культурно розвивається народ. Окремішньо виділяє І.Огієнко роль сім’ї у мовному вихованні дитини. Наведено декілька його звернень до батьків:

“– Виховуйте своїх дітей тільки рідною мовою бо тільки вона принесе їм найбільше духовних цінностей.

– Пам’ятайте, що діти вважатимуть за рідну мову тільки ту що панує у вашій родині.

– Соромлення рідної мови батьками – це дошкульна зрада свого народу та найбільший гріх супроти дітей і своєї нації.

– Пильнуйте, щоб перша мова вашої дитини була справді матірня – своя рідна.

– Дитина, вихована не рідною мовою, ніколи не буде для свого народу національно сильною й морально міцною [13]».

Як бачимо, учений трактує значення рідної мови для дитини в багатьох аспектах: соціальному, політичному, духовному, наголошуючи при цьому на винятковій ролі сім'ї, тому фундаменті, на якому відбувається процес становлення й розвитку кожної людини – мовної особистості.

І.Огієнко не обминув увагою проблему мовного виховання у сім'ї, створилися на основі так званих змішаних шлюбів. Він вважає, що різномовні обов'язки повинні виконувати обидва члени подружжя: «Кожен член мішаного подружжя, коли не хоче винародовитися, мусить виконувати всі рідномовні обов'язки свого народу [13]». Думка вченого досить прозора: батьки – представники різних етносів повинні навчити своїх дітей своєї рідної мови. Така сім'я, як правило, двомовна, і хоч часто пріоритет надається якійсь одній, діти володіють обома мовами, головне, поважливо ставляться до кожної. Якби цього дотримувалися наші громадяни, що складають змішані подружжя, особливо представники двох братніх народів – українського і російського, можливо був би дещо нижчим рівень їх зросійщення.

Рідна мова забезпечує, як уже відзначалося, формування свідомості дитини, насамперед національної. Адже мовна картина світу відбита в нашій свідомості завдяки рідній мові, яку засвоюємо в ранньому дитинстві в сім'ї. За допомогою рідної мови дитина пізнає світ, формується як особистість, як громадянин України. І найголовнішим тут є спілкування рідною мовою, починаючи з сім'ї, з дитячого садка. Це не тільки життєва необхідність, а й право, святий обов'язок кожного українця. Саме таке розуміння ролі рідної мови необхідно формувати змалечку у наших громадян, щоб виховати справжніми патріотами. Засвоєння рідної мови повинне здійснюватися через осмислення сутності слів Україна, українець, Київська Русь, козак, Запорізька Січ, рідна мова, українська нація, що довгий час тлумачилися неправильно або зовсім вилучалися з ужитку. Ознайомлення з цими та

іншими словами, що формують національну свідомість майбутніх громадян нашої держави, починається із сім'ї, а відтак продовжується в школі.

Обслуговуючи суспільство, мова виконує низку важливих функцій, життєво необхідних для цього суспільства, окремих груп людей і кожної людини. Це функції спілкування, мислення, нагромадження й збереження знань, емотивна, ідентифікаційна та ін.

Спілкування – найважливіша функція мови, бо саме в процесі комунікації люди обмінюються інформацією, встановлюють контакти між собою тощо. Процес спілкування спонукає до мислення активної роботи думки. Мисленнєва функція органічно пов'язана з комунікативною.

У процесі спілкування людина виражає свій внутрішній світ, емоційний стан. Згадаймо слова Сократа: “Говори – і я тебе побачу”.

Не можна обминути увагою ідентифікаційну функцію мови: саме за мовною ознакою людину найчастіше відносять до певного етносу, нації. Спілкуватися за допомогою мови можуть носії цієї мови. Йдеться про рідну мову, а не мови міжнародного, міжнаціонального вжитку. Мова справді поєднує людей тісніше, ніж релігійна, партійна, класова чи якась інша приналежність. І насамкінець мова є засобом пізнання самого себе і довкілля. Пізнавальна функція мови забезпечує і комунікативну, й мисленнєву.

Поліфункціональність мови взагалі, й різної зокрема, є важливим чинником сімейного виховання. Дитина поступово переконується, що мова – частина її ества, а призначення різної мови – допомогти їй пізнати світ, навчитися спілкуватися, думати й виражати свої думки і почуття.

Рідна мова виконує дві найважливіші функції – служить засобом розвитку особистості й використовується як засіб пізнання та спілкування. Відомо, що розвиток людини відбувається в розумовому й емоційному планах. В обох випадках рідна мова має першорядне значення. Пригадаймо пораду видатного українського педагога В. Сухомлинського: “Зробити рідне слово надбанням духовного світу дитини – це значить разом із звучанням рідного слова влити в душу відчуття краси й емоцій, які вклав народ у слово,

творячи й відшліфовуючи його протягом століть [18]». Завдяки рідній мові дитина пізнає речі і явища, осмислює і сприймає їх. Перед нею поступово відкриваються можливості ознайомитися з усіма сферами діяльності свого народу, пізнати його прообраз, відбитий у психіці, звичаях, обрядах, традиціях. Мова, – як писав О.Потебня, – не лише одна із стихій народності, але й найдосконаліша її подоба. Не випадково існує думка, що словниковий склад рідної мови – це енциклопедія життя нації, мовна картина світу, відбита в свідомості кожного українця. Засвоюючи рідну мову, її лексику уже з перших років життя, дитина пізнає духовні якості народу, риси його характеру, його душу і все це вбирає в себе, воно стає її надбанням. Рідна мова є для дитини генетичним кодом, що програмує її національну свідомість.

Друга сторона суспільної цінності мови – використання її засобу пізнавальної діяльності та спілкування людей між собою. Мову образно називають моделлю світу в його пізнаній частині. Саме цю функцію виконує мова в процесі сімейного виховання дитини, а далі в період її навчання й активного формування світогляду. На цю особливість сприйняття дитиною рідної мови звертав увагу В. Сухомлинський: «Чим глибше людина пізнає тонкощі рідної мови, тим тонша її сприйнятливність до гри відтінків рідного слова, тим більше підготовлений її розум до оволодіння мовами інших народів, тим активніше сприймає серце красу слова [19]».

Діяльнісна функція рідної мови зорієнтована на засвоєння дитиною мовлення, різних видів мовленнєвої діяльності. Розглядаючи мовлення як процес спілкування, застосування мовних засобів для передачі й одержання інформації та обміну нею (І.Зимня, Е. Палихата, М.Пентилук та ін.), учені відзначають його прагматичний аспект: мету, мотив, сферу, ситуацію спілкування.

Мовлення – основний спосіб комунікації. Воно задовольняє різноманітні особисті потреби людей. Мовлення людини здійснюється в процесі мовленнєвої діяльності, що включає слухання (аудіювання),

говоріння, читання і письмо. Кожен з цих видів має важливе значення для формування людини як мовної особистості. Оволодівши уміннями слухати, говорити ще в сім'ї, а пізніше в школі – читати і писати, людина розвивається як повноцінний мовець-комунікат.

Для нашого дослідження важливими є формування в дитини умінь слухати й говорити, оскільки воно розпочинається в ранньому дитинстві, коли вирішальна роль належить сім'ї й насамперед матері.

Зясуємо поняття мовленнєва діяльність. Упродовж свого життя людина займається різними видами діяльності – пізнавальною, трудовою, ігровою тісно пов'язана з усіма видами діяльності. Вона характеризується цілеспрямованістю і предметною мотивацією, реалізується в різних ситуаціях в усній чи писемній формі і супроводжується складними психічними і фізіологічними процесами, куди залучені увага, пам'ять, мовленнєвий апарат і мовні засоби, якими користуються мовці під час спілкування.

Мовленнєва діяльність – усна чи писемна – тільки тоді є діяльністю, коли вона викликана реальною потребою мовної особистості, мотивована її бажанням передати комусь певну інформацію, користуючись мовними засобами. Мовлення як мовленнєва діяльність уключає мотив, мету (Цілі), засоби (мову) і кінцевий результат. Мотивом випливає бажання бути сприйнятним і зрозумілим іншою людиною (співрозмовником). Мета мовленнєвої діяльності – вплинути на свого співрозмовника й добитися певного результату. А сам результат – той в майбутньому фактичний ефект, якого досягнуто в процесі спілкування, реакція співрозмовника на почуту (прочитану) інформацію. Такою може бути орієнтовна схема мовленнєвої діяльності, що здійснюється в процесі спілкування. Розвиток мовлення дітей передбачає включення в мовленнєву діяльність інших видів діяльності: пізнавальної, навчальної, художньої, ігрової, образотворчої тощо. Це забезпечує створення основи для оволодіння мовою на чуттєвому досвіді дитини ті ігровій діяльності, про що свідчать сучасні наукові дослідження.

Перелічені види діяльності дитини культивуються в дошкільних виховних закладах. Однак сімя на цьому етапі формування мовної особистості повинна залучати дитину до різних видів діяльності, й особливо тоді, коли дошкільне виховання здійснюється вдома, зокрема, матірню, бабусею, нянею.

Дитина повинна навчитися реалізувати мовленнєву діяльність у формі мовленнєвого процесу, що підпорядкований певній меті і здійснюється за допомогою мовленнєвих операцій за певних обставин. Дитина, таким чином, має навчитися слухати, запитувати, відповідати на запитання, розповідати тощо. Слухаючи, вона повинна розуміти почуття, осмислити його й при потребі запам'ятати звичайно, найкраще мовленнєві дії реалізуються в ігрових ситуаціях: саме вони сприяють активному формуванню і формуванню думок та їх вираженню в словесній форм. До цього слід додати, що формуючи у дітей уміння слухати і говорити в процесі ігрової діяльності батьки цим самим впливають на розвиток їхнього мислення, особливо образного.

Як бачимо, процес спілкування, що для дитини, проходить у сім'ї, має складну структуру і включає насамперед як відзначалося, слухання (аудіювання), говоріння її читання. Ці три види мовленнєвої діяльності активно культивуються в сім'ї й забезпечують мовленнєвий розвиток особистості з подальшою перспективою на шкільне навчання й доросле життя.

Цілком закономірно виникає питання: чи може сім'я забезпечити мовленнєвий розвиток дитини і що для цього треба робити? Одразу зазначимо, що сімя має певний вплив на удосконалення позитивних якостей людини, її мовлення, мислення, зміну поглядів тощо і в подальшому житті. Однак якісне сімейне виховання, здійснене саме в дитинстві, найважливіше для саморозвитку й мовного самовдосконалення людини в самостійному житті.

Дитина з раннього віку вчиться слухати й говорити (спілкуватися), тобто засвоює основу аудіювання й говоріння як видів мовленнєвої діяльності.

Здатність слухати й говорити розвивається швидше й якісніше, якщо батьки постійно залучають дитину до активного спілкування. Саме в дошкільний період дитина спонтанно (ще не володіючи спеціальними знаннями) вчиться будувати діалоги, засвоює правила мовної етики тощо. Слухання розвивається паралельно із читанням, коли хтось із членів сім'ї читають дитині казки, вірші, оповідання, а потім спонукають її відповісти на запитання за змістом почутого.

У такий спосіб відбувається активний мовленнєвий розвиток дитини: вона опановує різні види мовленнєвої діяльності й набуває навичок спілкування.

На ранньому етапі дитинства сім'я безпосередньо займається мовним вихованням. Найперше цю функцію виконує мати. Про роль материнської школи писав Я.А.Коменський, І.Срезневський, К.Ушинський та ін. У ХХ столітті ця проблема дещо нівелювалася, особливо в Україні, входячи до складу Радянського Союзу, поступово втрачала давні традиції сімейного виховання. Орієнтація на суспільне виховання (дитячі ясла, садок, школа) поступово звели нанівець сімейне мовне виховання (забулися колискові пісні, українські казки, які дитина сприймала з уст матері, бабусі). Це спричинило втрату інтересу учених до мовного виховання в сім'ї. Тільки в останні десятиліття з'явилася низка публікацій присвячених цій проблемі.

Учені почали активно займатися дослідженням дошкільного мовного виховання. Про це свідчать праці А.Богущ, Н.Гаврик, Н.Луцан, Т.Котик та ін. Їх об'єднує спільна ідея – мовленнєвий розвиток дитини має діяльнісний характер, розпочинається в дошкільному віці в сім'ї і дитячому садку, а далі продовжується в школі. Так, А.Богущ розробляючи теоретичний і методичний аспекти розвитку мовлення дітей раннього віку поетапно аналізує засвоєння ними мовних одиниць, виділяє імітацію дорослих,

усвідомлення значень слів і виразів і доводить, що такий розвиток можливий лише в ігровій діяльності в активному спілкуванні з дитиною [1].

Мовленнєво-ігрову діяльність дошкільників досліджувала Н.Луцан [8]. На її думку, гра посідає важливе місце в мовленнєвому розвитку дитини. І хоча означена праця присвячена організації ігрової діяльності в дошкільних дитячих закладах висловлені ідеї і методичні рекомендації можуть бути використані в сімейному мовному вихованні дитини. Ознайомлення батьків із розробленою автором методикою позитивно вплинуло б на активізацію їхньої участі у формуванні мовної особистості дитини. Авторка констатує: “Філософи, психологи і мистецтвознавці одностайно висловлюють думку про те, що гра є соціальною потребою і виконує в суспільстві певні функції – поруч з іншими засобами забезпечує передачу набутого суспільного досвіду від одного покоління до іншого [19]». Роль сім’ї у цьому процесі незаперечна. В сімейному колі варто організовувати ігри, які б сприяли розвитку мовлення дитини, викликали в неї інтерес до спілкування з дорослими й однолітками, бажання виражати свої думки. Щоб оволодіти методикою мовленнєво-ігрової діяльності батьки можуть одержати консультації у вихователів дитячих садків або почерпнути інформацію із спеціальної літератури.

Не менш важливою проблемою розвитку мовлення дітей, яку порушує Н.Гавриш [4], є мовленнєва творчість у дошкільному віці. Мовленнєва творчість з перших років життя людини. Це пояснюється винятковою роллю мови і мовлення. Саме мовлення акумулює творчу енергію дитини, забезпечує участь її в таких видах мовленнєвої діяльності, як слухання говоріння і читання, сприяє фізичному, психічному й духовному розвитку. Дослідниця констатує творчу природу мови як неперервний творчий процес людської діяльності і доходить висновку, що “дитяча творчість – унікальне явище, винятковість якого виявляється в особливостях психічного розвитку дитини, своєрідності світосприймання, в її невеликому життєвому досвіді [4]». Роль сім’ї у цьому процесі винятково важлива, бо саме тут дитина

виявляє свої нахили до образного висловлювання, до художнього відтворення, до художнього відтворення змісту вірша, казки чи оповідання. А далі ці нахили й здібності розвиватимуться в дитячому садку і школі. Головне, не пропустити нагоди розвивати в дитини естетичне чуття слова, образне сприймання дійсності. Навіть короткий огляд наукової літератури свідчить, наскільки важливе мовне виховання в дошкільному віці.

Але роль сім'ї у формуванні мовної особистості цим не обмежується. Шкільний період розвитку дитини вимагає постійної уваги батьків. На перший план тут виступає спілкування і культура мовлення.

“Спілкування – багатоплановий процес встановлення й розвитку контактів між людьми, який передбачає обмін інформацією, певну тактику і стратегію взаємодії, сприймання і розуміння суб'єктами спілкування один одного твердить П.М'ясоїд [12]». Спілкування має міжсуб'єктний характер, що виникає між членами сім'ї і впливає на мовленнєвий розвиток дитини. Чим вона дорослішає, тим спілкування наповнюється новим змістом і формами. Однак переважає діалогічне спілкування, що передбачає мовця і слухача, ролі яких чергуються. Спілкуючись, дитина таким чином набуває навичок обмінюватися думками зі своїми рідними й поступово засвоює правила поведінки під час спілкування, що особливо важливе в її подальшому житті.

Спілкування має інтерактивний характер, що засвідчується взаємодією між суб'єктами. Стимулюючи здійснення мовленнєвої діяльності, мовці (комуніканти) впливають один на одного не тільки змістом інформації, яку вони передають один одному, але й умінням поводитися під час спілкування, виявляючи при цьому свою вихованість, рівень володіння мовним етикетом. Сучасна психологія доводить, саме в сімейному колі дитина на різних етапах розвитку (дошкільний і шкільний періоди) зазнає активного впливу сім'ї, хоча остаточний процес формування її як комуніканта завершується в школі (формується в 5-9 класах й удосконалюється в старших). На це зорієнтовано й Стандарт базової і повної середньої освіти, головною й кінцевою метою

якої є формування в кожного випускника середньої школи комунікативної компетенції. Дитина більшу частину свого життя свідомого перебуває в комунікативній мовленнєвій діяльності, значна частина якої припадає на спілкування з рідними.

У мовленнєвому спілкуванні виділяються три сторони: інтерактивна (передбачає взаємодію між співрозмовниками), комунікативна (прийом, передача інформації та обмін нею), перцептивна (сприйняття і розуміння людьми один одного).

Якість комунікативної мовленнєвої діяльності дитини значною мірою залежить від того мовного середовища, в якому вона перебуває, з ким спілкується.

Батьки в період становлення дитини як мовної особистості (підлітковий, ранній юнацький вік) повинні бути взірцем у спілкуванні, культурі своєї мовленнєвої поведінки і постійно демонструвати мовленнєву етику.

Нажаль, на цьому етапі свого життя діти часто спостерігають негативні зразки спілкування через низький рівень культури мовлення батьків.

Найбільшим шляхом у сімейному спілкуванні є так званий суржик – змішування української і російської мов, який спостерігається навіть у високоосвічених, інтелігентних сім'ях.

Свого часу В.Сухомлинський писав, що “мовна культура – це живодайний корінь культури розумової, усього розумового виховання високої, справжньої інтелектуальності”, і далі: “Користуватися сумішшю з двох мов – це одно з най тривожних явищ загально педагогічного характеру. Говорити такою скаліченою – це все одно, що грати на розстроєній скрипці. Все одно, що з дерева красуню різьбити тупою щербатою сокирою. Скалічена мова – отупляє, оглушає людину, зводить її мислення до примітива [18]». Мовна культура, робимо висновок зі слів видатного педагога, – це те благо, яким людина наділяється з дитинства спочатку спонтанно, а потім

організовано, вивчаючи й засвоюючи рідну мову як науку і як засіб думання і спілкування.

Культура мовлення – це система правил спілкування, вимог, регламентацій щодо вживання мови. Рівень культури мовлення свідчить про рівень розвитку інтелекту і високої загальної культури особистості. Культура мовлення “має велике соціальне й національне значення: вона забезпечує високий рівень мовного спілкування, ефективне здійснення всіх функцій мови, ошляхетнює стосунки між людьми, сприяє підвищенню загальної культури особистості та суспільства в цілому [6].

Український народ завжди відзначався культурою мовленнєвого спілкування, що відображено в художній літературі, у фольклорі. Знамениті баба Параска і баба Палажка (пригадаймо твір І.Нечуя-Левицького), лаючись, не вживали нецензурних слів (їх просто не було в українській мові).

Знаменитий турецький мандрівник Ельвія Челебі, який у 1657 відвідав Україну, згодом відзначав, що українці – стародавній народ, а їхня мова всеосяжніша, ніж перська, китайська, монгольська. Він цікавився лайливими словами в різних мовах. Так у “всеосяжній” тодішній нашій мові він виявив аж чотири лайливі вирази: “щезни, собако”, “свиня”, “чорт”, “дідько” [6]. Зате наступні століття ми встигли запозичити силенну кількість чужих непристойних слів, які, на жаль, широко побутують у мовленні українців, і, що особливо прикро, – у спілкуванні молоді. Звичайно, такий стан має свою трагічну історію: багаторазові заборони функціонування української мови в освіті, в культурі починаючи з часів Петра I, зросійщення українського народу в новітню, радянську добу – все це стало причиною появи мільйонів “руськоязичних” громадян України та їх недбалого ставлення до своєї культури й рідної мови.

Адже культура мовлення суспільства – це чине найкращий показник стану його моральності, духовності, культури взагалі. Отой словесний бруд, що засмітив мовлення наших громадян, породив словесний примітивізм, вульгарщину, що є тривожним симптомом духовного нездоров’я народу [6].

Справедливості ради слід сказати, що поступово становище виправляється: державна політика з питань мовної освіти спрямована на виховання мовної особистості – людини, яка любить рідну мову, вивчає її й користується нею, державний статус української мови, використання її в пресі, кіно, театрі і в адміністративній діяльності громадян. Поліпшується мовне виховання і в сім'ях українців: уже ніхто не сумнівається, що треба знати рідну мову й мову держави, в якій живеш. Батьки, особливо в містах, намагаються віддати своїх дітей в україномовні садки, а школярів заохочують до участі в конкурсах знавців української мови ім. Петра Яцека, олімпіадах, конкурсах МАН тощо.

Сім'я все активніше включається у виховання своїх дітей особливо в дошкільний період, сприяє формуванню мовної особистості школярів, розуміючи, що людина починається з родини, від рідного порога.

Література

1. Богуш А.М. Теорія та методика розвитку дітей раннього віку. – К.: Слово, 2004.
2. Буслаев Ф.И. О преподавании отечественного языка. – М.: Просвещения, 1992.
3. Виноградов В.В. Проблемы русской стилистики. – М.: Высшая школа, 1981.-320 с.
4. Гавриш Н.В. Розвиток мовленнєвої творчості в дошкільному віці. – Донецьк: Лебідь, 2001.
5. Гончаренко С.І. Український педагогічний словник. – К.: Либідь, 1997.
6. Іванишин Василь, Радевич-Винницький Ярослав. Мова і нація. – Дрогобич: Відродження, 1994.
7. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. – М.: Наука, 1987. – С. 3 (263с.)
8. Луцан Н.І. Мовленнєво-ігрова діяльність дітей дошкільного віку. – Одеса, 2005.
9. Маслова В.А. Лингвокультурология. – М.: Academia, 2001.

10. Маслоу А. Психология бытия. – М., 1977. – 250с.
11. Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах: Підручник для студентів філологічних факультетів університетів (За ред.. проф. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2005).
12. М'ясоїд П.А. Загальна психологія. – К.: Вища школа, 2001.
13. Огієнко Іван Наука про рідномовні обов'язки громадян. – К.: Обереги, 1994.
14. Паламар Л.М. функціонально комунікативний принцип формування мовної особистості: Автореферат... доктора педагогічних наук. – К.: 1997.-С. 2-3 (45 с.)
15. Потебня А.А. Мисль и язык. – Киев: СИНТО, 1993 – С.93 (190с.)
16. Пентилюк М.І. «Наука про різномовні обов'язки» - важливий внесок І.І. Огієнка в українську етнопедагогіка // педагогічні науки. Зб. наук. праць. – Вип. ХХХХ. – Херсон: Вид-во ХДУ, 2005. – С. 155-160.
17. Словник-довідник з української лінгводидактики (За ред.. М.І. Пентилюк. – К.: Ленвіт, 2003).
18. Сухомлинський В.О. Слово рідної мови // Укр. Мова і література в школі. – 1989. - №1. – С.34-37
19. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Вибрані твори в 5 томах. – Т.3. – К.: Рад. школа, 1977.